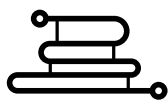

Biblioteka
JANUS

TIM press

Biblioteka

JANUS

Ari Turunen

Gadovi

Biografije velikana izlivenih u kipove

Naslov izvornika

Mulkerot

Patsaalle korotettujen suurmiesten elämäkertoja

© Ari Turunen, 2019

Prvo izdanje: Into Kustannus Oy, Finska, 2019.

Objavljeno na temelju ugovora s Kontext Agency.

© za hrvatsko izdanje:

TIM press d.o.o., Zagreb

tim.press@tim-press.hr

www.tim-press.hr

Sva prava pridržana

ISBN 978-953-8075-95-7

Ari Turunen

GADOVI

Biografije velikana izlivenih u kipove

S finskoga prevela
KRISTINA ŠPEHAR-VUKOVIĆ

Zagreb, 2021.

Sadržaj

UVOD

Zlo izliveno u bronci 9

ALEKSANDAR VELIKI

Neumjereni megaloman 15

ĆIN ŠI HUANGDI

Prvi kineski car nikoga nije volio 24

AUGUST

Bezosjećajni stražar morala 31

ATILA

Bič Božji 40

HARUN AL-RAŠID

Okrutni kalif iz *Tisuću i jedne noći* 47

HARALD STRAŠNI

Nemilosrdan i stoga u vikinškim sagama obožavan 57

PAPA URBAN II.

Sveti rat kršćana 65

DŽINGIS-KAN

Božja kazna grešnicima 73

TIMUR LENK

Mač islama 85

MEHMED II.	
Po život opasan rođak	98
VLAD III.	
Čovjek koji je volio nabijati na kolac	107
FERDINAND II.	
Predani progonitelj	119
VASCO DA GAMA	
Glasnik zle volje	127
AHUITZOTL	
Agresivni žrtvovatelj	140
MARTIN LUTHER	
Gnjevan i neumoljiv	147
IVAN GROZNI	
Mučitelj koji je pisao uvredljiva pisma	155
JAN PIETERSZOOM COEN	
Nemilosrdni trgovac začinima	168
TIPU SULTAN	
Prisilni preobratitelj	178
NAPOLEON I.	
Kada ništa nije dovoljno	190
ANDREW JACKSON	
Oštar nož	205

SHAKA

Ubijanje iz zabave 217

JAMES MATHESON

Diler pod zaštitom države 229

KRALJ LEOPOLD II.

Srce tame 242

VLADIMIR LENJIN

Ljubitelj diktature 256

MAO CE TUNG

Temeljiti čistač 267

CHE GUEVARA

Naočiti krvnik 286

Za kraj 297

Bibliografija 299

Izvori fotografija 307

O autoru 309

Čovjek je oduvijek izrađivao kipove. Najstariji poznati glineni idoli, skulpture Venere, potječu iz kasnoga paleolitika, a neki od njih su stari čak 40 000 godina. Prvi poznati portret vladara prikazuje ujedinitelja Egipta, kralja Narmera. Na ploči nazvanoj Narmerova paleta faraon je prikazan kako udara zarobljenika koji pred njim kleči. Sumerski i babilonski vladari također su se predstavljali na jednak način: „Osvojio sam grad i pobio pet tisuća ljudi, ostale sam prodao u roblje.“ Prvi poznati vladari bili su „alfa mužjaci“, nesputano se hvaleći snagom svoje moći i brojem ubijenih. U doba populizma 2010-ih slično se hvalisanje vlastitom moći vratilo, a strahote Drugoga svjetskog rata počele su se zaboravljati.

UVOD

Zlo izliveno u bronci

Ubij jednog čovjeka, postaješ ubojica
Ubij deset ljudi, postaješ serijski ubojica
Ubij stotine ljudi, postaješ general
Ubij tisuće ljudi, postaješ car
Ubij milijune ljudi, postaješ Sotona
Ubij svakoga, tada si Bog.
– Jean Rostand, *Thoughts of a Biologist*, 1938.

Prvi poznati povijesni dokument je crtež izrezbaren u kamenu koji prikazuje vladara kako udara zarobljenika koji pred njim kleči. Vladar sa slike prvi je egipatski kralj Narmer, a njegova spomen-ploča govori o čovjeku koji se hvali svojom nasilnošću. Što je pojedinac tijekom povijesti više osvajao, podčinjavao i ubijao, to je veća vjerojatnost da je njegov lik u nekom razdoblju isklesan u kamenu ili izliven u bronci. Ova knjiga govori o tim zanimljivim, često grubim ličnostima, kojima su podizani spomenici.

Velikan i junak svoje države obično je za stanovnike susjednih država kriminalac. Aleksandru Velikome podignut je spomenik u Makedoniji, no u Aziji je poznat kao krvoločni osvajač koji je neprijatelje razapinjao na

križeve, a stanovnike osvojenih gradova prodavao u roblje. Džingis-kan i Timur Lenk svoje su junačke kipove dobili u Mongoliji i Uzbekistanu, a drugdje ih se pamti kao koljače. Papi Urbanu II. je u francuskoj pokrajini Champagne podignut ogroman kip koji na Bliskom istoku ne bi bilo moguće podići. Urban II. je bio demagog koji je u Svetu zemlju slao ratnike u križarske pohode. Na spomen-ploči Jamesa Mathesona u Škotskoj zahvaljuju mu kao dobrotvoru, ali ga u Kini pamte kao preprodavača droge zaslužnog za početak opijumskih ratova. Predsjednik Donald Trump odmah je po stupanju na dužnost na zid svoje radne sobe objesio portret Andrewa Jacksona. Trumpov idealizirani predsjednik bio je glavni krivac za brutalnu deportaciju i smrt tisuća Indijanaca – povijesni događaj poznat kao Staza suza.

U Finskoj se kip cara Aleksandra II. nalazi na počasnim mjestu u Helsinkiju na Trgu senata, ali je u Poljskoj car ostao zapamćen kao grubi gušitelj pobuna 1863–1864. godine.

Pravilo je da se u glavnim gradovima država nalazi veliki kip muškarca na konju koji odlučnog izraza lica gleda prema horizontu. Mač mu je u pravilu okrenut u pomno biranom smjeru. Stanovnici tih gradova svoje junačke kipove koji veličaju moć uzimaju zdravo za gotovo. Poznati su im iz djetinjstva i školskih udžbenika. Osobe na spomenicima su junaci koji su svojoj domovini donijeli slavu. Kada obilazim spomenike, zamišljam drukčiju priču o postignućima tih osoba.

Ne mogu se oteti dojmu da su prevelike količine dopamina, ali i testosterona, poguban spoj za bilo kojeg čovjeka koji dođe na vlast.

Znamenite osobe koje su dospjele u ovu knjigu, u svojim domovinama i dalje imaju kip ili spomen-ploču, ili je njima u čast nazvana neka građevina. Velikani iz ove knjige izvan svoje domovine izazivaju proturječne osjećaje, a u posljednje vrijeme sve više i među sunarodnjacima. Slavljeni su kao važne ličnosti, a populistički političari ih iznova dižu na pijedestal. Da, ti u bronci izliveni likovi činili su velika djela, ali i prouzročili mnogo patnje. Svima im je zajedničko to da se nikada nisu kajali ili, ako se njih pita, da nikada nisu pogriješili – niti se itko njima blizak usudio misliti drukčije. U ovu su knjigu uvrštene osobe koje imaju službeno odobrene spomenike. Nisu odabrani oni čiji su kipovi, srećom, srušeni. Zbog toga u ovoj knjizi ne predstavljamo na primjer Adolfa Hitlera, Sadama Huseina i druge lude tlačitelje. Staljin također nije uključen, iako postoji još poneki njegov spomenik. Njegovi su kipovi ipak premješteni iz važnijih središta. U lipnju 2010. uklonjen je Staljinov kip iz njegova rodnog grada Goriya u Gruziji. „Umjesto krvoločnih ubojica, povijesni idoli bi trebali biti ljudi koji nastoje izgraditi normalnu civiliziranu državu“, izjavio je gruzijski ministar za odnose s EU-om, Giorgi Baramidze.

Ideja mita o junaku jest da je on uzvišen i snažan, ali i pravedan. Uvijek se bori za dobro, protiv „naših“ zajedničkih neprijatelja. Školski udžbenici povijesti diljem svijeta naglašavaju takvo štovanje junaka. Čak i danas vladari mnogih država žele utjecati na sadržaj školskih udžbenika.

Stav o narodnim junacima je kanoniziran, što često priječi da vođe naroda vidimo u drugom svjetlu, osim onom junačkom. Kada netko povremeno spomene

okrutnost koju su uzrokovali ti junaci, kritika se nastoji staviti „u prave razmjere“. U argumentaciji se, vrlo tipično, iznosi da nije pravedno isticati pojedinosti o ubojstvima koja su naredili ti osvajači, jer je u njihovo doba ubijanje neprijatelja i uništavanje njegove zemlje bilo uobičajeno i ustaljeno te se po tim postupcima nisu razlikovali od drugih vladara. Bi li zagovaratelji takvih teza prihvatili i današnja „čišćenja“ i genocide argumentom da se radi o običaju te države i da bi se zakon trebao prilagoditi?

Što se ide dalje u povijest, to je osjećaj empatije manji. Jedna od najpopularnijih turističkih atrakcija jest Kolosej, gdje se na ulazu u redu čeka i nekoliko sati. On je remek-djelo monumentalne arhitekture čijoj se veličini divimo. Na trećem katu prodaju se plastični mačevi i dječji stripovi o nasmijanim gladijatorima u egzotičnim kostimima. Ne pridaje se gotovo nikakva pozornost činjenici da je Kolosej, koji je dao izgraditi Vespazijan, bio klaonica tisuća ljudi, većinom barbara i stranaca, što je bila uobičajena zabava. Krvave pojedinosti iz povijesti Koloseja turistima bi pokvarile dobro raspoloženje.

Jedina razlika između demokracija i diktatura jest ta što u diktaturama vladari sami podižu svoje spomenike. Što je diktatura represivnija, to je lik diktatora izliven u bronci u pravilu veći. Zanimljivo je da su u suvremenim diktaturama kipovi vladara nasmijani, za razliku od ozbiljnih jahača demokracija. Predsjednik Saparmurat Nijazov raširenih ruku dočekuje svijet u svome Turkmenistanu. U sjevernokorejskom Pjongjangu divovski nasmijani kipovi Kim Il Sunga i Kim Jong

HARALD STRAŠNI (OKO 1015–1066)

Nemilosrdan i stoga u vikinškim sagama obožavan

U islandskoj sagi norveški kralj Olaf pita trojicu polubraće o njihovim planovima za budućnost. Guthorm želi puno njiva, a Halfdan stoke. Najmlađi brat Harald odgovara da mu treba velika vojska kako bi prisvojio pašnjake i stoku starije braće. Pisac sage Snorri Sturluson tvrdi kako je Olaf ponosno ustvrdio da će ovaj dječak i postati kralj. Dječak je bio Harald Sigurdsson, odnosno Harald Strašni, budući norveški kralj ratnik. U njegovu čast je na zidu gradske vijećnice u Oslu postavljen veliki reljef.

U *Sagi kralja Harald*a, napisanoj u 13. stoljeću, ne jamči se istinitost svih priča, ali veličanje Haraldova karaktera govori ponešto o vikinškim vrijednostima: vlast se ne dobiva, ona se uzima. Pisci vikinških saga veličaju odlučnost svojih junaka. Njima je Harald Strašni bio ideal vikinškoga kralja: snažan i nemilosrdan. U toj je kulturi fizička snaga bila mjerilo koje je određivalo vlast i društveni položaj. Tako je Harald činio sve što i vikinški ratnici inače čine: krao, ubijao, uništavao, zarađivao kao

Kralj Harald na zidu gradske vijećnice u Oslu.

propovjednika napadale židovske stambene četvrti, uništavale sinagoge i provaljivale u kuće prisiljavajući Židove da biraju između preobraćenja na katolicizam i smrti.

Kao da prisilno krštenje nije bilo dovoljno, sada se počelo razmišljati o tome jesu li preobraćeni Židovi (španj. *conversos*) ili muhamedanci (španj. *moriscos*) iskreni u svojoj vjeri, ili su na krštenje pristali kako bi izbjegli progon. Seviljski dominikanski redovnik Alonso de Ojeda uvjerio je Izabelu da Židovi potajno prakticiraju svoju vjeru. Kraljica je bila u Sevilli od lipnja 1477. do listopada 1478. i imala je dovoljno vremena slušati Ojedin govor mržnje. Tvrdio je da je dobio dokaze o tajnom sastanku preobraćenika na kojem su prakticirali židovske obrede.

Ojeda je u Sevilli o tome neprestano propovijedao, što se pokazalo zaraznim. Ferdinand je započeo proces osnivanja jake inkvizicije u Kastilji. Inkvizicija je trebala razotkriti pravu kvalitetu vjere naroda. Ferdinand i Izabela poslali su Papi pismo u kojem su od njega zahtijevali bulu kojom bi mogli opravdati osnivanje inkvizicije. U buli je vladajućem paru trebalo dati ovlasti za imenovanje dvojice ili trojice svećenika za inkvizitore na 40 godina. U protivnom, Ferdinand je prijetio da će španjolsku inkviziciju odvojiti od Crkve. Iako je papa Siksto IV. negodovao zbog lošeg ophođenja prema preobraćenicima, morao je pristati na Ferdinandov zahtjev. U ožujku 1478. Papa je predao bulu (*Exigit Sinceras Devotionis Affectus*), a vladajući par proveo je svoju volju.

Kada je Ferdinand 1479. godine stupio na vlast, pokazao je svoju nemilosrdnu narav. Kršćanstvo je postalo jedina dopuštena vjera, ostale su zabranjene. Zatim su

27. prosinca 1480. Ferdinand i Izabela naredili osnivanje inkvizicije. Opravdali su to tvrdnjom da u Sevilli ima loših kršćana koji su odustali od svoje vjere, heretika i onih koji su se obratili natrag na židovsko praznovjerje i podmuklost.

Inkvizicija je povećala popularnost vladara među pukom. Ferdinand nikada nije bio posebno ljubazan ili ugodan. Bio je proračunat i suzdržan. Zanimale su ga dominacija i moć. Za razliku od supruge Izabele, on je svesrdno spletkario kako bi dobio ono što želi.

Budući da je inkviziciju osnovao dvor, sva su imenovanja bila u rukama kraljevskog para. Papa je prekasno shvatio kolike se moći odrekao. Španjolci su stvorili instituciju čiji su sudski postupci bili tajni i nisu predviđali slanje žalbi ili molbi u Rim. Inkvizicija je ustvari postala moćno oružje autokracije. Laici su dobili izuzeće od uobičajenog crkvenog zakonodavstva i djelovali su kao tjelohranitelji inkvizitora, ali i kao njihovi doušnici.

Godine 1483. Ferdinand i Izabela osnovali su državno vijeće, *supremu*, koje je upravljalo inkvizicijom. Vijeće je tada imenovalo dominikanskoga fratra Tomása de Torquemadu Aragona glavnim inkvizitorom Valencije i Katalonije. On je bio ispovjednik mlade Izabele dok je bila u Segoviji. Uveo je 28 članaka s pomoću kojih su inkvizitori, prema njegovom mišljenju, mogli istrijebiti vraćanje, krivovjerje, otpadništvo, bigamiju i sodomiju.

Torquemada je poticao mučenje žrtava u iznuđivanju priznanja. Mučenje je preimenovano u „ispitivanje“. Već tada je bila poznata upotreba eufemizama. Postupak „ispitivanja“ imao je nekoliko faza, od predstavljanja

naprava za mučenje i zarobljeničke komore pa do potpunog svlačenja. Tek bi tada počelo pravo ispitivanje i nanošenje boli.

Ako se nekoga sumnjičilo za krivovjerje, suđenje je objavljeno 30 dana od „vremena milosti“. Tijekom tog vremena prikupljala su se priznanja i optužbe susjeda. Priznanja optuženih u pravilu su iznuđivana mučenjem. Smjeli su priznati i pokajati se, ali oni koji se nisu odrekli svoje vjere spaljeni su na lomači.

Dokazi protiv onih koji tajno prakticiraju svoju vjeru, takozvanih kriptno-Židova, često su bili smiješni. Ako subotom dim nije izlazio iz dimnjaka, to je bio znak da obitelj tajno poštuje šabat. Drugi dokaz mogla je biti kupovina previše povrća prije Uskrsa, jer je trebalo postiti.

Tajni postupci *supreme*, nedostatak obrane, mučenje optuženika i ogromna želja da se presude prihvate stvorili su atmosferu terora i straha. Bila je to snažna državna institucija jer su tužitelji imali mogućnost obogatiti se: imovina osuđenih bila je zaplijenjena i podijeljena među inkvizicijom, krunom i tužiteljem.

Godine 1483. novi papa Inocent VIII. pokušao je postupak rješavanja molbi optuženika vratiti u Rim, ali je Ferdinand u prosincu 1484. naredio smrtnu kaznu svima koji bi to pokušali bez kraljeve dozvole. Godine 1490. Torquemada je organizirao suđenje skupini od osamsto Židova, koje je optužio za ubojstvo kršćanskog djeteta. Iako ni dokazi niti djetetovo tijelo nisu pronađeni, Židovi su osuđeni i spaljeni na lomači. Torquemada je taj slučaj koristio kao dokaz da su Židovi prijetnja Španjolskoj.

Ferdinandova mržnja bila je usmjerena i na muslimane. On je 1482. započeo ratne pohode kojima je cilj bilo

Mississippija zamijenili za pet milijuna dolara i zemlju u Oklahomi. Sporazumom je plemenu Cherokee dano dvije godine da se preseli na svoju novu zemlju. Samo je malen dio njih otišao dobrovoljno.

Mnogi iz plemena Cherokee osjećali su se izdano i optuživali su poglavice da su pristali na nepovoljne uvjete. Više od 16 000 ih je potpisalo molbu u kojoj se predlagalo poništavanje sporazuma. Prema Jacksonovoj zapovijedi vojska koju je vodio general Winfield Scott u ljeto 1838. okupila je pripadnike plemena Cherokee i odvela ih u zatvorenički logor na istočnoj obali Tennesseeja. Podijelili su ih u skupine od 1 000 ljudi i prisilili da pješice krenu u Oklahomu. Scott je postao poznat po okrutnosti prema Indijancima. Odmetnici su putem također napadali Indijance, koji su se uz to morali nositi i s teškim vremenskim uvjetima, kišom, snijegom i mrazom. Tijekom putovanja umrlo je oko 5 000 ljudi.

U sedam godina 100 000 domorodaca protjerano je sa svojih ognjišta. Na Stazi suza je od gladi i bolesti umrlo više od 15 000 ljudi.

Svojeg posljednjeg dana na čelu države, 3. ožujka 1837, priznao je da se kaje zbog samo dvije stvari: što nije mogao upucati Henryja Claya i objesiti Johna C. Calhouna. O sudbini Indijanaca nije rekao ni riječi.

Potpredsjednika Johna C. Calhouna Jackson je mrzio jer mu je postalo jasno da se Calhoun protivio napadu na Floridu 1818. godine pa ga je optužio za izdaju. Mržnju prema bivšem ministru vanjskih poslova predsjednika Johna Quincyja Adamsa, Henryju Clayu, s druge je strane osjećao odavno. Henry Clay je bio jedan od protivnika Jacksonove politike i snažno je podupirao saveznu

banku. Jackson pak nije vjerovao u nacionalni bankarski sustav. Prema njemu, država je sredstva dobivala privlačeći doseljenike da od države kupe zemlju ukradenu Indijancima. Jackson je odbio financirati saveznu banku koja je propala. To je znatno utjecalo na gospodarstvo države, a Jackson je za probleme optužio Henryja Claya i direktora banke Nicholasa Biddlea: Biddle je iz osвете pokušao uništiti zemlju i koristio sredstva banke za napad na Jacksona. Clay je s druge strane ohrabrio luđaka da Jacksona pokuša ubiti.

Andrew Jackson navodno nikada nije priznao da je u bilo čemu pogriješio. Posljednje se godine života povukao na svoje imanje Hermitage. Na samrtnoj postelji je „oprostio“ svojim neprijateljima. Umro je 8. lipnja 1845, u 78. godini.

Jackson je bio u braku s Rachel Donelston, ali je bio udovac kada je postao predsjednik. Imao je tri posvojena sina, od kojih su dvojica bila Indijanci. Govorilo se da je prema svojim robovima bio ljubazan. U oporuci ipak nije oslobodio ni jednoga od njih. Ropstvo je u Sjedinjenim Američkim Državama službeno ukinuto 1865. godine.

Godine 2004. senator Kanzasa, Sam Brownback, službeno se ispričao svim indijanskim plemenima za nepravdu koja im je učinjena u SAD-u. Pet godina poslije, 19. prosinca 2009, predsjednik Barack Obama tu je ispriku potpisao.

Jacksonovu ostavštinu i danas opterećuje njegov odnos prema Indijancima. Pleme Cherokee ga naziva „ubojicom Indijanaca“. Prema članku objavljenom 2016. u *Detroit Free Pressu*, mnogi pripadnici plemena Cherokee odbijaju koristiti novčanicu od 20 dolara na kojoj je otisnut Jacksonov lik.

SHAKA (1787–1828)

Ubijanje iz zabave

U Južnoj Africi je 1960-ih rastao pokret protiv aparthejda, a sudionici su trebali ikone koje bi naglašavale njihovu vlastitu povijest i vlastite heroje. Zuluanskog kralja Shaku i njegove sljedbenike Dinganea i Cetshwaya počeli su smatrati simbolima oslobodilačke borbe, a vojnik *impi*, koji se borio kopljem i išao ususret naoružanim britanskim vojnicima, bio je dojmjljiva slika. Iako su protivnici aparthejda imali najbolje namjere, veličanje Shake bilo je problematično: za razliku od svojih sljedbenika, on se nije borio protiv Europljana već protiv susjednih plemena.

U deset godina, od 1818. do 1828, Shaka, osnivač države Zulu, silom je ujedinio suprotstavljena plemena u jedno kraljevstvo. Područje između Indijskoga oceana i Zmajevoga gorja počelo se nazivati prema njegovom plemenu, Zulu. Shaka je također od Britanaca nabavljao oružje i zauzvrat im darivao zarobljene žene. Nije dakle bio posebno obziran i pravedan – a nije baš bio ni borac za slobodu.

Shaka se rodio 1787. godine. Njegovo djetinjstvo nije bilo osobito sretno – imao je problematičan odnos s ocem, a navodno su ga i druga djeca zlostavljala. Njegova majka Nandi bila je kći poglavice plemena Langeni, a otac

Bibliografija

- Rikokset, terrori, sorto*, Suom, prev. Kaarina Turtia, Matti Brotherus ja Heikki Eskelinen, Helsinki: WSOY.
- Daley, Jason. 2017. Aztec 'Skull Tower' Contains Remains of Women and Children. *Smithsonian.com*, 3. 7. 2017. URL: www.smithsonianmag.com/smart-news/aztec-skull-tower-contains-remains-women-and-children-180963905/
- Dash, Mike. 2012. The Ottoman Empire's Life-or-Death Race. *Smithsonian.com*. URL: www.smithsonianmag.com/history/the-ottoman-empires-life-or-death-race-164064882/
- Dalby, Andrew. 2000. *Dangerous Tastes. The Story of Spices*. London: The British Museum Press.
- Derens, Jean-Arnault, Lauren Geslin. 2016. Makedonia tuuliajolla. *Le Monde Diplomatique*. Suomi 3/2016.
- Draper, Robert. 2010. Unburying the Aztec. *National Geographic Magazine*, November. URL: www.nationalgeographic.com/magazine/2010/11/greatest-aztec/
- Etheredge, Laura. 2010. *Islamic history*. New York: Rosen.
- Everitt, Anthony. 2007. *The first Emperor. Caesar Augustus and the Triumph of Rome*. London: John Murray.
- Farber, Samuel. 1988. The Resurrection of Che Guevara. *New Politics*, VOL.7. N0.1.
- Farias, Kranti K. 1999. *The Christian Impact on South Kanara*. Bangalore: Church History Association of India.
- Ferguson, Robert. 2010. *The Hammer and the Cross. A New History of Vikings*. London: Penguin.
- Finkel, Caroline. 2006. *Osmans Dream. The Story of the Ottoman Empire*. London: John Murray.
- Flanagin, James. 2015. These gargantuan North Korean statues can be found all over Africa. *Quartz*, 22. 7. 2015. URL: qz.com/459784/photos-a-brief-tour-of-north-korean-statues-in-africa/
- Florescu, Radu R., Raymond T. McNally. 1989. *Dracula. Prince of Many Faces*. New York: Back Bay Books / Little, Brown and Company.
- Fontaine, Pascal. 2001. *Latinalainen Amerikka kommunismien kurimuksesa*. Helsinki: WSOY.
- Fontova, Humberto. 2007. *Exposing the Real Che Guevara and the Useful Idiots who Idolize Him*. New York: Sentinel.
- Frankopan, Peter. 2015. *The Silk Roads. A New History of the World*. London: Bloomsbury.

- Freely, John. 2009. *The Grand Turk. Sultan Mehmet II - Conqueror of Constantinople and Master of an Empire*. New York: Overlook Press.
- Furuhagen, Hans. 1983. Helleenien maailma. *Otavan suuri maailmanhistoria*, 3. Suom, ur. Ulla Jokinen. Helsinki: Otava.
- Gellately, Robert. 2007. *Lenin, Stalin, and Hitler: The Age of Social Catastrophe*. New York: Knopf Publishing.
- Grace, Richard J. 2014. *Opium and Empire. The Lives and Careers of William Jardine and James Matheson*. Montreal - Kingston: McGill-Queens University Press.
- Hajela, Deepti. 2016. Some American Indians won't even use \$20 bill. *Detroit Free Press*, 24. 4. 2016. URL: eu.freep.com/story/news/nation/2016/04/24/american-indians-even-use-bills/83482300/
- Hochschild, Adam. 2015. *Kuningas Leopoldin haamu. Kertomus ahneudesta, terrorista ja sankaruudesta siirtomaajan Afrikassa*, Suom, prev. Heikki Salojärvi. Helsinki: Into Kustannus.
- Hope, Alan. 2017. Calls for removal of statues of Leopold II. *Flanders Today*, 24. 8. 2017. URL: www.flandertoday.eu/current-affairs/calls-removal-statues-leopold-ii
- Hunwick, John O., Eve Troutt Powell. 2002. *The African diaspora in the Mediterranean lands of Islam*. Princeton: Markus Wiener Publishers.
- Johnson, Dorothy M., R. T. Turner. 1994. *The Bedside Book of Bastards*. New York: Barnes & Noble.
- Johnson, Paul. 2002. *Napoleon*. London: Phoenix.
- Kahn, Paul. 1998. *The Secret History of the Mongols: The Origin of Chinghis Khan*. Boston: Cheng & Tsui Company.
- Kampfner, John. 2014. *The Rich. From Slaves to Super Yachts, a 2,000-year History*. London: Abacus.
- Keay, John. 2009. *China. A History*. London: Harper Press.
- Keay, John. 1991. *The Honourable Company. A History of The English East India Company*. London: Harper Collins.
- Kennedy, Hugh. 2004. When Baghdad Ruled the Muslim World. *The Rise and Fall of Islams Greatest Dynasty*. Cambridge: Da Capo Press.
- Kjersgaard, Erik, Troels Dahlerup. 1984. Myöhäiskeskiaika ja renessanssi. *Otavan suuri maailmanhistoria*, 9. Suom, prev. Heikki Eskelinen. Helsinki: Otava.
- Llosa, Alvaro Vargas. 2005. *The Killing Machine, from Communist Firebrand to Capitalist Brand*. Sandton: Independent Institute of Education.

Bibliografija

- Lovell, Julia. 2011. *The Opium Wars. Drugs, Dreams and the Making of China*. London: Picador.
- de Madariaga, Isabel. 2009. *Iivana Julma*, Suom, prev. Matti Kinnunen. Helsinki: Ajatus Kirjat.
- Man, John. 2006. *Attila the Hun. A Barbarian King and the Fall of Rome*. London: Bantam.
- Margolin, Jean-Louis. 2001. *Kommunismi Aasiassa: "uudelleenkasvatus" ja joukkotuhoo. Kiina, Vietnam, Laos ja Kambodža*, Suom, Teoksessa Kommunismin musta kirja, prev. Kaarina Turtia. Helsinki: WSOY.
- Marozzi, Justin. 2005. *Tamerlane. Sword of Islam, Conqueror of the World*. London: Harper.
- McNamara, Robert. 2019. Indian Removal and the Trail of Tears. *Thoughtco.com*. URL: www.thoughtco.com/the-trail-of-tears-r773597
- Morris, Donald. D. 1988. *The Washing of the Spears: A History of the Rise of the Zulu Nation Under Shaka and Its Fall in the Zulu War of 1879*. London: Da Capo Press.
- Mykland, Knut. 1985. Suuret vallankumoukset. *Otavan suuri maailmanhistoria*, 13. Suom, prev. Heikki Eskelinen. Helsinki: Otava.
- Nichols, John. 2017. 7 Things Donald Trump Gets Absolutely Wrong About Andrew Jackson. *The Nation*. URL: www.thenation.com/article/7-things-donald-trump-gets-absolutely-wrong-about-andrew-jackson/
- Oliphant, Roland. 2016. Controversy as Russian town unveils first statue of Ivan the Terrible. *The Telegraph*, 14. 10. 2016. URL: www.telegraph.co.uk/news/2016/10/14/controversy-as-russian-town-unveils-first-statue-of-ivan-the-ter/
- Osborn, Andrew. 2002. Belgium confronts its colonial demons. *The Guardian*. 18. 7. 2002.
- Osborne, Andrew. 2002. Josef Stalin statue removed from hometown in Georgia. *The Telegraph*, 25. 6. 2010.
- Paltemaa, Lauri & Juha A. Vuori. 2012. *Kiinan kansantasavallan historia* Helsinki: Gaudeamus.
- Peters, Edward. 1998. In the First Crusade: The Chronicle of Fulcher of Chartres and other source materials. *The Middle Ages Series*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Peterson, R. K. D. 1995. Insects, disease, and military history: the Napoleonic campaigns and historical perception. *American Entomologist* 41: 147–160. URL: www.montana.edu/historybug/napoleon/plague-syria.html